

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A) Din-Vahiy-Nübüvvet

Jnsan, eşref-i mahlukâttır. En güzel surette yaratılmış, akıl ile donatılmış bir varlıktır. Allah'ın mükerrerrem kıldığı, aralarından elçiler seçerek dünya hayatında bir varoluş sınavına tâbi tuttuğu gaye varlık insan. İnsanın varlık gayesi Allah'ın varlığını, birliğini ve hâkimiyetini kabul edip sadece O'na kulluk etmektir.

Allah, âlemi insan aklının kavrayabileceği mükemmel bir düzenle yaratmıştır. Bu düzen, insan aklını Kâdir-i Mutlak olan, eşi ve benzeri olmayan bir tek ilâhın varlığını ve hükümranlığını kabul etmeye çağırır. “Akıl sahiplerini kendi istekleri ile iyilikleri yapmaya sevk eden ilâhî bir nizam”¹ şeklinde tanımlanabilecek olan *din* de insanı Allah'a imana, itaat ve kulluk etmeye davet eder. Din, bireysel ve toplumsal birçok imanî ve ahlâkî ilkeler getirerek insana Allah'a kulluğun yol ve yöntemlerini öğretir. Kur'an-ı Kerim'de; “(Ey Muhammed!) Şüphesiz biz o Kitab'ı sana hak olarak indirdik. Öyle ise sen de dini Allah'a has kılarak O'na kulluk et.” ve “Oysa kendilerine, dini yalnız Allah'a halis kılıp O'nu birleyerek Allah'a kulluk etmeleri, namazı kılmaları, zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte doğru din budur.”² âyetleriyle bu hakikate işaret edilmiştir. Yine Kur'an'ın beyanı vechile “Allah katında din İslâm'dır.”³

İslâm, insan tabiatına ve fıtrata en uygun dindir. İslâm'ın özü, Allah'a tam teslim olmayı ve sadece O'na kul olmayı ifade eden “hanîflik”tir. Nitekim Yüce Allah, “(Habibim) sen yüzünü bir hanîf olarak (dini sadece Allah'a has kılarak) dine, Allah'ın o fıtratına çevir ki O, insanları bunun üzerine yaratmıştır...”⁴ buyurmuş, Resûlullah (sav) da bir hadisinde Allah'ın bütün insanları hanîf olarak yarattığını söylemiştir.⁵ Bir başka hadiste Allah'ın en sevdiği din olarak ifade edilen⁶ “hanîflik”, Kur'an'da, “Millete İbrâhîme hanîfen”⁷ ifadesiyle İbrâhim Peygamber'e izafe edilmiştir. Son peygamber Hz. Muhammed Mustafa (sav) peygamberlik geleneği içinde kendisini, bir

¹ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 92-93.

² Beyyine, 98/5.

³ Âl-i İmrân, 3/19.

⁴ Rûm, 30/30.

⁵ M7207 Müslim, Cennet, 63.

⁶ HM2107 İbn Hanbel, I, 236.

⁷ Bakara, 2/135.

binanın eksik kalmış son tuğlasına benzetmiştir.⁸ Bütün peygamberler Allah'tan aldıkları ve özde aynı olan dini/İslâm'ı tebliğ etmişler ve risâlet Hz. Peygamber'le (sav) son bulmuştur.

Din, sadece Allah-insan ilişkisini düzenleyen gizli ve mücerret bir kabul değildir. O, aynı zamanda insanın hemcinsleriyle ve tabiatla olan ilişkilerini belli ölçülere bağlayan mânevî değerler bütünüdür. Zira Allah'ın peygamberleri aracılığıyla insanlığa gönderdiği vahyin hedefi, insan aklını, gönlünü ve inancını her türlü şüphe ve şaibeden arındırmak (*ihlâs*), insanın Yaratıcı'sına karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesini sağlamak (*takva*) ve insanlık için Yüce Allah'ın tayin ettiği ölçülere göre bir dünya hayatı tesis etmektir (*İslâm*). Böylece bir taraftan kâinatı müşahede ederek ve inceleyerek tabiatın düzenini keşfetmekle emrolunan insanoğlu, diğer taraftan bu düzeni yaratan Allah'a teslim olmaya, kulluk ve taatıyla da bu teslimiyetini göstermeye davet edilmiştir. Bu davet, tarih boyunca Allah tarafından insanlar arasından seçilen peygamberler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Kur'an'da âdemoğlu ile Allah arasında yapılan bir sözleşmeden bahsedilmektedir. Buna göre, insan dünyada işleyeceği kötülüklerden kendisinin sorumlu olduğunu kabul edecektir.⁹ İşte peygamberler, daha insan yaratılmadan önce onun özüne yerleştirilen ve dünyaya geldikten ve kendini fark ettikten sonra da bilincinde ve vicdanında yerleşik bulunan sözleşmeyi ona hatırlatmakla görevlendirilmişlerdir. Hz. Âdem'den (as) Hz. Muhammed'e (sav) kadar tarihin çeşitli zamanlarında, farklı bölgelere birçok peygamber gönderilmiştir. Bu peygamberlerin çoğu, kendilerini uarmakla görevlendirildikleri toplumların içinden seçilmişlerdir. Allah'ın elçilerinin insanüstü vasıflara sahip melekler arasından değil de insanlar arasından seçilmiş olmaları, zaman zaman inkârcılar tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Nitekim Kur'an'da, "Sizi uarması ve sizin de Allah'a karşı gelmekten sakınıp rahmete ulaşmanız için, içinizden bir adam aracılığı ile Rabbinizden size bir zikir (vahiy ve öğüt) gelmesine şaştınız mı?" buyrulmaktadır.¹⁰ Bu şaşkınlığı yaşayanlara karşı Kur'an, peygamberlerin birer melek olmadıklarını, çarşı ve pazara giden, yiyip içen birer insan olduklarını hatırlatmıştır.¹¹ Din, insan içindir ve bir insan aracılığıyla insanlığa getirilmiştir. İlâhî bildiriler ancak *insan* bir peygamber vasıtasıyla insan hayatında karşılığını bulabilirdi. Bunun için de dini insanlara tebliğ etmekle görevli olan elçiler, bu dinin nasıl yaşanacağını ve hayata aktarılacağını bizzat göstererek halklarına önderlik etmişlerdir.

⁸ B3535 Buhâri, Menâkıb, 18.

⁹ A'râf, 7/172-173.

¹⁰ A'râf, 7/63.

¹¹ Furkân, 25/20.

İnsanın her türlü maddî ihtiyacına karşılık olarak yeryüzünde çeşitli nimetler var eden Cenâb-ı Hakk'ın, onun ruhsal ve mânevî ihtiyaçlarını göz ardı etmesi düşünülemez. Allah (cc) bildirilerini vahiy olarak bilinen özel bir iletişim yoluyla elçilerine iletmiştir. Nitekim bir âyette, *“Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*¹² buyrulmaktadır. İlâhî iradenin insan hayatına müdahalesini ifade eden vahyin tek şahitleri, onu alan resûllerdir. Peygamberler aracılığıyla insanlara ulaştırılan ilâhî bildiriler, bizzat peygamberlerin örnekliliği ile görünür ve yaşanır kılınmıştır. Nitekim *“Biz her peygamberi surf, Allah'ın izni ile kendisine itaat edilmek üzere gönderdik...”*¹³ âyetinde ilâhî gayenin esasen insanların peygambere uymaları olduğu ifade edilmektedir. Allah (cc) akıl ve irade sahibi kıldığı insanın, peygamberlerin telkinlerini ve uyarılarını dikkate alarak ve özgür iradesini kullanarak hakikate ulaşmasını dilemiştir: *“İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi...”*¹⁴

Din insanlara iki kaynak vasıtasıyla ulaşmıştır. Bu kaynaklar, vahiy ve vahyin şekillendirdiği peygamberlerin kişilikleri, yaşantıları, söz ve davranışlarıdır. Bu iki kaynak dini anlamada ayrılmaz bir bütünlük oluştururlar. Dinin tam anlamıyla kavranması, birey ve toplum hayatına yansımaları ancak bu bütünlüğün korunmasıyla mümkündür. Bugün için Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (sav) söz ve davranışları, yani sünneti bütün inananlar için İslâm'ın vazgeçilmez ve birbirinden ayrılmaz iki temel kaynağıdır.

B) Sünnet ve Hadis

Hız. Peygamber'in İslâm dinindeki yerini kavramadan onun sünnet ve hadisinin önemini anlayabilmek güçtür. Her şeyden önce Allah'ın Kitabı'nın mübelliği ve en iyi tercümanı olan Hz. Peygamber, bir Müslüman için yegâne hayat ölçüsü ve en mükemmel şahsiyet örneğidir. Nitekim Allah (cc), *“Gerçekte Allah Resûlü'nde sizin için güzel bir örnek vardır.”*¹⁵ buyurmaktadır. Yüce Allah, Hz. Peygamber'in tüm inananlar için örnek olduğunu söylediğine göre, kendisinden sonraki kuşaklar onun bu örnekliliğini hayatlarına nasıl yansıtacaklar? Bu sorunun cevabı, her şeyden önce Hz. Peygamber'in bıraktığı bilgi mirasının iyi ve doğru bir biçim-

¹² Şurâ, 42/51.

¹³ Nisâ, 4/64.

¹⁴ Bakara, 2/213.

¹⁵ Ahzâb, 33/21.

de korunmasıyla mümkün olabilirdi. Bu yüzden İslâm toplumunun çok erken döneminden itibaren bu durumun bilincinde olan İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarını kayıt altına almayı bir sorumluluk addetmişlerdir. Sünnet ve hadis mirası, ilk nesilden itibaren Müslümanların ibadet ve ahlâka dair hususlarda olduğu gibi günlük yaşantılarında ortaya çıkan sorunların çözümünde de vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olmuştur.

Resûlullah (sav), kendisine indirilen vahyin tebliği yanında onun *tebyîni* yani açıklanmasıyla da görevlendirilmişti. Onun Kur'an âyetlerine ilişkin yaptığı açıklamalar, tefsir veya yorumlar "*hadis*", ilâhî buyrukları hayata geçirmek suretiyle gösterdiği uygulamalar da "*sünnet*" olarak adlandırılır. Nitekim Abdullah b. Ömer, kendisine, "Biz Kur'an'da korku namazını (savaş ortamında kılınan namazı) ve hazar namazını (olağan şartlarda yolculuk dışında kılınan namazı) bulduğumuz hâlde, neden sefer namazını (yolculukta kılınan namazı) bulamıyoruz?" diye sorulduğunda, "Biz bir şey bilmezken, Allah bize Muhammed'i gönderdi ve biz de onun ne yaptığını görmüşsek, öyle yapıyoruz." cevabını vermiştir.¹⁶

Sünnet ile hadis aynı şeyi ifade etmemektedir. Ancak zaman zaman ikisi aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu iki kavramın tam olarak ne ifade ettiğini anlamadan nebevî bilgi mirasını bugüne taşımak mümkün değildir.

1. Sünnet

Kelime olarak "yol, güzergâh, âdet, gidişat ve davranış tarzı" gibi anlamlara gelen "*sünnet*" sözcüğü, "yeni bir şekil vermek, yeni bir şey ortaya koymak, iyi veya kötü çığır açmak, bir yola girip yürümek, bir durumu belirlemek, toplum için kural koymak" gibi anlamlara da gelmektedir.¹⁷ Arap dilinde "*tarik, sebîl, sırât, mezheb, menhec*" gibi yol ve yöntem mânâsına gelen farklı kelimeler vardır. Ancak hiçbiri tam olarak sünnetin karşılığı değildir. Bununla beraber sünnet, bu kelimelerin tümünü içeren kapsamlı, şemsiye bir kavramdır.

Sünnet, "Allah'ın çizdiği yol, belirlediği değişmez kanun" anlamlarında Kur'an'da *sünnetullah* ve *sünnetü'l-evvelîn* gibi terkiplerle geçmektedir.¹⁸ *Sünnetullah* Allah'ın hikmeti gereği, gerek âlemin yapısına ilişkin koyduğu ilâhî kanunlar gerekse toplumların yapıları ve ömürleri ile ilgili koyduğu kuralları; *sünnetü'l-evvelîn* ise Allah'ın insan hayatı için belirlediği değişmez kuralları ifade eder.¹⁹

¹⁶ MU336 *Muvatta'*, Kasru's-salât, 2; İM1066 İbn Mâce, İkâmet, 73.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, S-N-N md.

¹⁸ Ahzâb, 33/38, 62; Fâtır, 35/43; Mü'min, 40/85; Fetih, 48/23.

¹⁹ Musa Cârullah Bigiyef, *Kitâbü's-Sünne*, s. 5.

Sünnetü'n-Nebî yani Peygamber'in sünneti ise, temel İslâm bilimlerinin her birinde farklı anlaşılmış, her bir ilim dalı kendi amaç ve ihtiyaçları doğrultusunda sünnete farklı tanımlar getirmiştir.

Hadisçilere göre sünnet, “Şer’î bir hüküm ifade etsin ya da etmesin, Hz. Peygamber’in bütün söz, davranış, onay ve hayatına dair bilgilerdir.” Fıkıhçılara göre, farz ve vacipler dışında Hz. Peygamber’den gelen hükümlerdir. Usulcülere göre, Kur’an dışında, Hz. Peygamber’in şer’î bir hüküm teşkil eden söz, davranış ve onaylarıdır. Kelâmcılara göre ise, bid’at kavramının karşıtıdır.

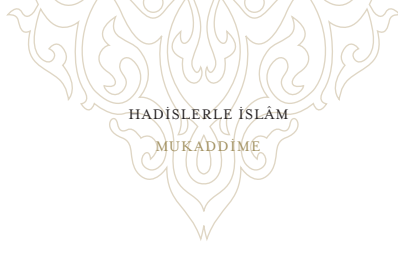
Kur’ân-ı Kerîm’de “Peygamberin sünneti” şeklinde bir ifade yer almakla birlikte Kur’an’daki “*üsve-i hasene*”, Resûlullah’ın sünnetini içeren ve ona “*ittiba*” ve “*itaat*”i ifade eden geniş çağrışımlı bir terkiptir. Kur’an’da geçen Peygamber’in üstün *ahlâkı* ve örnekliliği mânâsındaki *üsve* nitelemesi, sahâbe ve sonraki nesiller tarafından Peygamber’in sünneti olarak tanımlanmıştır.²⁰ Peygamber Efendimizin “sünnet”i onun ibadet, ahlâk ve gündelik hayata ilişkin davranışlarını veya uygulamalarını içerir. Sünnetinin hedefi, inananların bu davranış ve uygulamalarda kendisini örnek almalarıdır. Nitekim büyük dil âlimi İbn Manzûr bu bağlamda Arap dilindeki (وَسَنَّتٌ لَكُمْ سُنَّةً فَاتَّبِعُوهَا): “Sizin için bir yol/davranış tarzı belirledim. Öyleyse ona uyun.” şeklindeki kullanıma atıfta bulunmuştur.²¹ Bazen yeni ortaya konulan davranış kötü de olabilir. Mamafih Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle demiştir: “Kim İslâm’da güzel bir işe öncülük ederse (مَنْ سَنَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً حَسَنَةً) hem (kendi yaptığığının) sevabını, hem de kendisinden sonra o işi yapanların sevaplarını alır. Üstelik onların sevaplarından da bir şey eksilmez. Kim de İslâm’da kötü bir gidişe öncülük ederse (وَمَنْ سَنَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً سَيِّئَةً) hem kendi günahını, hem de kendisinden sonra onu yapanların günahını alır. Yine onların günahından da bir şey eksilmez.”²²

Sahâbe ve tâbiûn nesillerinde, sünnet denildiği zaman ilk akla gelen Hz. Peygamber’in uygulamaları olsa da zaman zaman Hz. Ebû Bekir’in, Hz. Ömer’in ve Hulefâ-i Râşidîn’in uygulamalarının da sünnet olarak nitelediği görülmüştür. Tâbiûn neslinde, sahâbenin söz ve uygulamalarının, Hz. Peygamber’in hadis ve sünnetlerinin kapsamı içine alınıp alınmayacağı, diğer bir ifade ile sahâbenin yorum ve yaklaşımlarının da sünnet olarak mütalaa edilip edilmeyeceği hususunda ihtilâf edilmiştir. Nitekim İbn Şihâb ez-Zührî (124/742) ile hadisleri (ilim) ve sünnetleri derlemeye çalışan Sâlih b. Keysân (140/757), önce Hz. Peygamber’den gelen her şeyi

²⁰ Guraya, Muhammed Yusuf, *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik bir Yaklaşım*, s. 33.

²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, S-N-N md.

²² M2351 Müslim, Zekât, 69; M6800 Müslim, İlim, 15.

yazdıklarını, sonra da sahâbeden gelenleri yazdıklarını, ancak kendisinin, sahâbeden gelenleri sünnet olarak görmediği için yazmadığını, Zührî'nin ise onları da yazdığını, neticede onun kârlı çıktığını, kendisinin ise kaybettiğini anlatmaktadır.²³

Erken dönem İslâm fıkıhçılara göre *Peygamber'in sünneti*, ibadet ve muâmelâtla ilgili hususları kapsayan bir içeriğe sahipti. Umumiyetle Medineli fakihlerin görüşlerini ve uygulamalarını yansıtan İmam Mâlik'in *el-Muvatta*²⁴ adlı eseri, bu konuda önemli bir kaynaktır. *el-Muvatta*'daki *sünnet* tabirinin genellikle Medine'de yaygın olarak uygulanan ve yerleşik tatbikat haline gelen düzenlemeler anlamında kullanıldığı kabul edilir.²⁵ İlk İslâm toplumunun merkezi olan Medine, Sevgili Peygamberimizin söz, uygulama ve hatıralarını barındırdığı içindir ki "Dârü's-Sünne" (sünnet yurdu) olarak adlandırılmıştır. Hz. Peygamber'in sünneti her zaman Müslüman toplumlarda inanç ve uygulama birliğini sağlamış ve Müslümanların ortak davranış biçimi sergilemelerini mümkün kılmıştır.

Sünnet, Kur'an'ın Müslüman toplumsal hafızada iyice yer etmesini sağlayan bir unsurdur. Sünnet, Kur'an'ın bir açılımı ve izahıdır. Kur'an'da yer alan ilâhî buyruk ve tavsiyelerin Müslümanların gündelik hayatına aktarılması sünnet sayesinde gerçekleşmiştir. Kur'an'ın Müslümanlar için ulaşılmasını ve oluşturulmasını istediği "*vasat ümmet*"²⁶ ve "*hayırlı ümmet*"²⁷ teşekkülü ancak Hz. Peygamber'in sünneti sayesinde olmuştur. Şamlı meşhur fakih Mekhül'e (100/718) nispet edilen, "Kur'an'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur'an'a olan ihtiyacından daha fazladır." (الْقُرْآنُ أَحْوَجُ إِلَى السُّنَّةِ مِنَ السُّنَّةِ إِلَى الْقُرْآنِ)²⁸ şeklindeki söz, sünnetin Kur'an'ın anlaşılması ve hayata aktarılması konusunda ne kadar vazgeçilmez yeri olduğunu bir ifadesi olarak anlaşılmalıdır.

Sünnet, aslında ibadet ve muâmelâta ilişkin nebevî uygulama ve takrirlerin yanında Peygamber'in (sav) ahlâkî, ananevî, hatta insanî ve sosyo-politik tasarruflarını içeren çok daha geniş bir çağrışıma sahiptir. Bu bakımdan Kur'an-ı Kerim'de "*üstün ahlâk sahibi*"²⁹ ve müminler için de "*güzel bir örnek*"³⁰ olarak sunulan ve kendisine uyulması istenen³¹ Resül-i Ekrem'in sünneti Müslümanlar için hayatî önemi haizdir.

Elbette onun bütün söz ve davranışlarının sünnet kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği; bunun bir sınırının olup olmadığı; sınırı varsa hangi esaslara göre bu sınırın belirleneceği; sünnetin harfiyyen izlenmesi gereken bir davranış kalıbı olup olmadığı; sünnet olan bir davranışın

²³ MA20487 Abdürrezzâk, *Musanef*, XI, 258.

²⁴ Burada "Çiğnenmiş, takip edilen yol" demek olan *muvatta*' ile *sünnet* arasındaki ilişkiye dikkat çekmek gerekir.

²⁵ Guraya, *A.g.e.*, 80.

²⁶ Bakara, 2/143.

²⁷ Âl-i İmrân, 3/110.

²⁸ Mervezî, Muhammed b. Nasr, *es-Sünne*, s. 33, no: 104; Hatib, *Kifâye*, s. 30.

²⁹ Kalem, 68/4.

³⁰ Ahzâb, 33/21.

³¹ A'râf, 7/158; Âl-i İmrân, 3/31-32; Nisâ, 4/80; Mâide, 5/92.

arkasında esas uyulması istenen ahlâkî ilkelerin bulunup bulunmadığı her zaman üzerinde durulan soru ve konular olmuştur. Sünnetin değeri, Müslümanların hayatlarındaki yeri ve nasıl anlaşılması gerektiği “sünneti anlamada temel ilke ve esaslar” başlığı altında etraflıca ele alınacaktır.

2. Hadis

Sözlük anlamı “yeni” demek olan “*hadîs*” sözcüğü, “kadîm” (eski) kelimesinin zıddıdır.³² Aynı zamanda “haber” anlamına da gelen hadis, Kur’ân-ı Kerim’de ilâhî bir haber anlamında “Kur’an’ın karşılığı olarak kullanıldığı gibi³³ “*hadîsü Musa*” (Musa’nın haberi)³⁴ “*hadîsü’l-cünûd*” (orduların haberi) ifadelerinde de “kıssa” veya “haber” anlamında kullanılır. Hz. Peygamber de zaman zaman Kur’an’dan söz ederken “*ahsenü’l-hadîs*” (sözlerin en güzeli)³⁵, “*hayrû’l-hadîs*” (sözlerin en hayırlısı)³⁶, “*asdaku’l-hadîs*” (sözlerin en doğrusu)³⁷ tabirlerini kullanmıştır. Râğıb el-İsfehânî, hem Kur’an’a hem de Hz. Peygamber’in sözlerine karşılık gelecek şekilde *hadis* kelimesine şöyle bir tanım getirmektedir: “(Hadis) insana, işitmek ya da vahiy almak suretiyle uyku halinde veya uyanıkken ulaşan her türlü sözdür.”³⁸ Ancak daha sonraları hadis kelimesi, sözlük mânâsının dışında Hz. Peygamber’in sözlerini ifade eden özel bir sözcük olarak kullanılmıştır.

Hadis, Sevgili Peygamberimizin sözleri için kullanılan özel bir sözcük olmakla birlikte, onun sözlerini ifade etmek üzere hadis yerine başka sözcükler de kullanılmıştır. Bunların başında “*haber*” kelimesi gelmektedir. Sahâbe devrinde ve daha sonraki dönemlerde *haber* sözcüğü, Resûl-i Ekrem’in sözleriyle onun fiillerini ve tasviplerini bildiren *haberler* anlamında kullanılmıştır. *Haber* sözcüğü *hadise* nazaran daha kapsamlıdır. “Bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak” mânâsına gelen “*hubr*” (*hubre*) kelimesinden türemiş bir isim olan *haber*, terim olarak “geçmişte meydana gelen veya gelecekte vuku bulacak bir olayı bildiren söz” veya “mahiyeti itibarıyla doğru ve yanlış olma ihtimali bulunan söz” anlamına gelmektedir.³⁹ Hatîb-i Bağdâdî (463/1071) *el-Kifâye* adlı meşhur eserinin girişinde nebevî sünnetin öneminden kısaca bahsettikten sonra “haberler ve kısımları” başlığı ile bir bölüm açar ve haberi bilgi değeri bakımından “doğru ve yalan olma ihtimali bulunan şey/söz” diyerek tarif ettikten sonra iki kısma ayırır:

1. *Tevâtür (Mütevâtir) Haber*: Yalan söylemek üzere ittifak etmeleri âdeten ve aklen imkânsız olacak derecede kalabalık bir topluluğun verdiği

³² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, H-D-S md.

³³ Kehf, 18/6.

³⁴ Tâ-Hâ, 20/9.

³⁵ HM14484 İbn Hanbel, III, 320.

³⁶ M2005 Müslim, Cum’a, 43.

³⁷ N1579 Nesâî, İdeyn, 22.

³⁸ İsfehânî, *Müfredât*, s. 110.

³⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, “Haber”, *DİA*, XIV, s. 346.

haberdir. Bu tür haberlerin doğruluğuna kesin olarak hükmedilir ve bunların verdiği bilgi zorunlu bilgidir, kesinlik ifade eder.

2. *Âhâd Haber*: Tevâtür derecesine ulaşmayan haberdir. Bu tür haberler, kesin bilgi ifade etmezler. Bu haberlerin doğruluğu konusunda zan/yüksek bir kanaat oluşursa, bu durumda o bilgiye göre hareket etmek gerekir.⁴⁰

Hadis kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılan bir başka sözcük ise “*eser*”dir. “Bir şeyin artığı; kılıç darbesi” gibi anlamlara gelen *eser* kelimesi, hem Hz. Peygamber’e, hem sahâbîlere hem de sahâbeden sonraki tâbiûn nesline nispet edilen haberleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bazı âlimler *eser* terimiyle sadece Peygamber’e ve sahâbeye ait haberleri, bazıları da sadece sahâbeye ait olanları kastetmişlerdir.

Resûl-i Ekrem’e ait olduğu belirtilerek aktarılan hadislere “*merfû*”, sahâbeye ait olduğu söylenenlere “*mevkûf*”, tâbiûndan herhangi birine ait olduğu ifade edilen hadislere ise “*maktû’ haber*” adı verilmiştir.

Hadis sözcüğüyle yakından ilgili olan bir başka sözcük de “*rivayet*” kelimesidir. Sözlükte “sulamak, kana kana su içmek” mânâlarına gelen *rivayet*, Hadis İlmi’nde, sünnet veya hadisi kaynağına nispet ederek nakletmek demektir. Hadisi nakledene de “*râvi*” denir.⁴¹

Haber, *eser* ve *rivayet* sözcüklerinden başka hadisle özdeşleşen bir başka kelime de “*ilim*”dir. İslâm’ın erken devirlerinde *ilim* denildiğinde hiç şüphesiz bununla *hadis* ve *Hadis ilmi* kastedilmiştir. Birçok İslâm âlimi tarafından yapılan şu uyarı ilim ile hadis, hadis ile din arasındaki sıkı bağı vurgulayan bir içeriğe sahiptir: “Şüphesiz ki bu *ilim* (Hadis ilmi) dindir. Öyle ise dininizi kimlerden aldığınıza dikkat edin!”⁴²

Hadis kelimesi sözlükte “söz” ve “yeni” mânâsına gelir. Dolayısıyla sözün, bir olayın veya hadisenin sözlü olarak anlatılması demek olan *hadis*, *sünnet* kelimesinden çok farklıdır. *Hadis*, sözlü ve şifahî olanı ifade ederken *sünnet* davranışa özgü olanı ifade eden bir kavramdır. Bununla beraber İslâm geleneğinde Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerine karşılık olmak üzere hadis ile sünnet sözcüklerinin eş anlamlı olarak kullanılması yaygınlık kazanmıştır.

Sünnet ile hadis arasında sıkı bir ilişki vardır. Şöyle ki sünnetin en önemli kaynağı hadistir. Resûlullah’ın ahlâkının Kur’an olduğu düşünülürse, sünnetin de kaynağının doğal olarak Allah’ın Kitabı olduğu söylenebilir. Ancak bu ahlâkın somut yansımaları olan Hz. Peygamber’in söz,

⁴⁰ Hatîb, *Kifâye*, s. 32, 42.

⁴¹ Efendioğlu, Mehmet, “Rivayet”, *DİA*, XXXV, s. 135.

⁴² M26 Müslim, *Mukaddime*, 7; DM432 Dârimî, *Mukaddime*, 38; Hatîb, *Kifâye*, 150.

tutum ve davranışları, hem fiilî olarak hem de şifahî olarak (hadis rivayetiyle) sonraki nesillere anlatılmış ve aktarılmıştır. Dolayısıyla Resûlullah'ın her Müslüman için örnek teşkil eden kişiliğine dair ayrıntıları, onun istek, tavsiye ve uygulamalarını hadislerde bulabilmekteyiz.

Resûl-i Ekrem'in etrafında âdeta onun bütün söz ve davranışlarını yakın takibe alan, onları hayatlarına tatbik ederek hafızalarına nakşeden sahâbîleri, onun sünnetini sonraki kuşaklara bizzat taşıyanlar olmuşlardır. İslâm topraklarının genişlemesi ile birlikte inanç, ibadet, tutum ve davranış bakımından birbirine benzeyen, örf, âdet ve gelenek bakımından aynı ahlâkî hassasiyeti taşıyan müşterek bir Müslüman toplumun oluşmasında en önemli yere ve etkiye sahip olan *nebevî sünnetin* geniş coğrafyalara yayılmasında hadislerin önemi inkâr edilemez. Hicrî ikinci asrın başlarından itibaren sorumluluk sahibi ilim adamları, Sevgili Peygamberimizin hadislerini bir araya getirmek için büyük bir gayret içine girdiler. Bu çabalar üstünkörü bir faaliyetten ibaret değildi. Her şeyden önce hadisleri nakletme (rivayet) işi, birtakım kural ve kaidelere bağlandı. Zira kimi çevreler siyasî veya itikadî temayüllerine geçerlilik kazandırmak için kişisel kanaatlerini "hadis" olarak nitelendirebiliyor ve bunları da Resûlullah'ın sözleriymiş gibi aktarabiliyorlardı.⁴³ Enes b. Mâlik'in azatlısı Basralı meşhur âlim Muhammed b. Sîrîn (110/729) hadislerin kaynağını araştırma hassasiyetinin fitne döneminden sonra başladığını söylemiştir.⁴⁴ Hadisleri kaynağına nispet ederek ve kaynaklarını zikrederek rivayet etme şeklinde tanımlanabilecek olan bu aktarıma "*isnad*" denilmiştir. Sözlükte "dayanmak, yaslanmak, itimat etmek" mânâsındaki "*s-n-d*" kökünden türeyen *isnad*, terim olarak "rivayet için kullanılan lafızlarla râvi veya râvileri belirterek hadis metnini ilk söyleyen kimseye kadar ulaştırmak, hadis metnini nakleden râvileri rivayet sırasına göre zikretmek" anlamına gelir.⁴⁵ "Kendisine dayanılan, itimat olunan, güvenilen" anlamına gelen "*sened*" ise hadis metninin hemen üstünde yer alan ve o hadisi birbirlerinden nakleden râvi isimlerinden ibarettir ki bu isimler âdeta o hadisin güvencesi sayılmıştır.⁴⁶ Senedde aynı zamanda onu nakleden kimselerin hadisi birbirlerinden nasıl ve hangi yolla aldıkları da özel deyimlerle belirtilir. Böylece hadis, sadece metin değil, aynı zamanda o metnin asılı durduğu, dayandığı bir *sened* zincirini de kapsar. İlk râvisinden sonuna kadar yani Hz. Peygamber'e kadar bir kopukluk, kesinti olmadan rivayet edilen hadislere "*müsned*" adı verilmiştir.⁴⁷

⁴³ Hatib, *Kifâye*, s. 151.

⁴⁴ M27 Müslim, Mukaddime, 7; Hatib, *Kifâye*, s. 151.

⁴⁵ Küçük, Raşit, "İsnad", *DİA*, XXIII, s. 154.

⁴⁶ Koçyiğit, Talat, *Hadis İstılahları*, s. 397.

⁴⁷ Hâkim-i Neysâbüri, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, s. 17.

İslâm geleneğinde bilhassa hadis rivayeti söz konusu olunca erken dönemden itibaren isnada çok önem verilmiştir. Hz. Peygamber'e nispet edilen bir bilginin içeriğine bakılmadan önce, âdeta nasıl bir vasıtayla ve ne şekilde elde edildiği daha önemli görülmüştür. Zira dinin asıl kaynağına aidiyeti konusunda herhangi bir şüphe hâsıl olursa, içeriği, mahiyeti ne olursa olsun artık o bilginin hüccet (dinde delil olma) değeri şüpheli hale gelecektir. Isnada bu kadar önem verilmesinin altında yatan bir başka önemli sebep de aslı olmadığı hâlde Hz. Peygamber'e atfedilen birçok rivayetin ortalıkta dolaşması idi. Abdullah b. Mübârek'in (181/798) şu sözü, bu tespiti özetler niteliktedir: "İsnad dindendir; eğer isnad olmasa idi muhakkak her isteyen istediğini söylerdi."⁴⁸

Bununla birlikte senedin varlığı tek başına hadisin metninin Hz. Peygamber'e aidiyeti için yeterli sayılmamış, isnadın kabul edilebilir nitelikte olması için de birtakım ölçütler belirlenmiştir. Senedde herhangi bir kopukluk (*inkıta*) olmaması, ya da teknik ifadeyle senedin "*muttasıl*" olması yanında râvilerin de birtakım kusurlardan berî olmaları gerekmektedir. Bu noktada İslâm ilim geleneğine mahsus bir olgu olarak haberleşmenin ve bildirimde bulunmanın bazı ahlâkî esaslar üzerine bina edildiği görülür. Hadis ilmiyle beraber bu ahlâkî esaslar düzenli olarak belirlenmiştir. Başta Hz. Peygamber olmak üzere, sahâbe ve tâbiünun söz ve fiillerini sonraki kuşaklara aktarmayı kendine konu edinen hadis ilminde, son derece hassas ölçütler belirlenmiştir. Haberleri aktaran kimselerin "*sika*" (güvenilir) ve "*sâdik*" (doğru) kimseler olmaları en başta gelen ölçüttür. Kişiyi doğru bilgi edinmekten yahut sahip olduğu bilgileri doğru muhafaza etmekten alıkoyan kusurların neler olabileceği özenle belirlenmiş ve râvilerin bu kusurlarla malûl olmamaları gerektiğinin altı çizilmiştir.

Böylece bir hadisin Resûlullah'a aidiyetinin tespit edilmesi ile ilgili, yani hadisin *sübûtuna* ilişkin birtakım derecelendirmeler yapılmıştır. Buna göre senedinin başından sonuna kadar *âdil* ve *zâbit* râviler tarafından *muttasıl* bir senedle rivayet edilen, ayrıca *şâz* ve *muallel* olmayan rivayetler *sahih hadis* olarak adlandırılmıştır. *Âdil*, dinî-ahlâkî açıdan güvenilir olan râvinin; *zâbit* ise hafızası/belleği kuvvetli olan, yani öğrendiği hadisi başkasına aktarınca kadar aklında tutabilen râvinin sıfatıdır. Hadisin *muttasıl* olması, ilk kaynağına kadar kesintisiz bir senedle ulaşması (ittisal) veya isnad halkasında herhangi bir kopukluk (*inkıta*) olmaması demektir. Hadisin "*şâz*" olmaması güvenilir bir râvinin kendisinden daha güvenilir

⁴⁸ M32 Müslim, Mukaddime, 7.

olan bir başka râviye muhalefet etmemesi, “*muallel*” olmaması ise hadisin sened veya metin itibariyle herhangi bir kusur taşımaması demektir.

Sahîhin bir derece altında yer alan hadis çeşidi *hasen hadist*ir. Râvisinin *zâbit* olması dışında *sahîh* hadiste bulunması gereken bütün şartları taşıyan rivayetler *hasen* mertebesinde hadislerdir.

Üçüncü mertebedeki hadis çeşidi ise *zayıf* veya *sakîm* hadistir. *Zayıf hadis*, *sahîh* veya *hasen* hadisin şartlarından birini veya birkaçını kaybeden, ancak uydurulmuş olduğu ileri sürülmeyen rivayetlerdir. Hadis tarihinde zayıf hadisin yeri hep tartışma konusu olmuştur. İslâm geleneğinde zayıf hadisin helâl veya haramları ilgilendiren ahkâm konularında delil olamayacağı, ancak bunun dışında kalan amellerin faziletleri gibi hususlarda bu tür hadislerle amel etmenin caiz olduğu görüşü hâkim olmuştur.

Burada şu iki noktaya işaret etmek gerekir: Birincisi; bir hadisin *sahîh*, *hasen* veya *zayıf* olduğunu belirlemek, icthadî bir konudur. Başka bir ifadeyle hadisçiler bir hadisin *sübûtu* konusunda görüş belirtirken kendi icthadları ile değerlendirmeler yapmışlardır. Bu icthad, ya hadisin isnadının *muttasıl* olup olmadığı ya da *sened* zincirinde yer alan sahâbî dışındaki râvilerin “güvenilirlik” durumları hakkında yapılan değerlendirmelere ilişkindir. Billhassa râvilerin adalet veya zabt açısından incelenmesinde dikkate alınan ölçütler her hadisçiye göre bazı farklılıklar arz ettiği için varılan sonuçlar da nispeten farklı olmuştur. Bu yüzden bazen bir hadisçinin *zayıf* gördüğü bir hadisi bir diğeri *sahîh* veya *hasen* olarak değerlendirebilmiştir.

İkincisi; bir hadisin Resûlullah’a ait olup olmadığı hususundaki değerlendirmeler, o hadisin ağırlıklı olarak senedine ilişkin değerlendirmelerdir. *Zayıf* olduğu söylenen bir hadisin her zaman *sahîh* olma ihtimali bulunduğu gibi *sahîh* veya *hasen* olduğu ifade edilen bir hadisin de *zayıf* olma ihtimali mevcuttur. Zira güvenilir bir râvinin bazen hata yapması ne kadar muhtemelse zayıf bir râvinin de doğru söylemesi o kadar ihtimal dâhilindedir.

Şayet isnad zincirindeki râvilerden biri “yalancılık/kizb” gibi çok kötü sıfatlarla itham edilmişse, o zaman o râvinin yer aldığı hadisin *mevzû* yani *uydurma* olduğuna hükmedilmiştir. *Mevzû hadis* Hz. Peygamber adına uydurulan haberler için kullanılır. Bu tür rivayetleri “zayıf hadisin en kötüsü” olarak değerlendiren ilim adamları olmuşsa da bu pek itibar görmemiştir. Esasen “uydurma hadis” yerine “uydurma haber” veya “uydurma rivayet” şeklinde ihtiyatlı bir ifade kullanmak daha doğru olabilirdi. Ancak şekil

yönünden diğer rivayetlerle benzerlik arzettiği için hadiçiler uydurmaları da “hadis” olarak nitelemekten kaçınmamışlardır. Hadis uydurma faaliyeti, hadis tarihinin en hassas konularından biridir. Bu husus aşağıda “Hadis Tarihi” başlığı altında biraz daha ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Osmanlı devri âlimlerinden Taşköprülüzâde (1030/1621) çeşitli ilimleri konularına göre tasnif ettiği meşhur eserinde *hadisin* konusunun Resûlullah’ın sözleri ve bu sözlerin kendisine ait olup olmadığının tespit edilmesi olduğunu söyler.⁴⁹

Kısaca ifade etmek gerekirse “Hadis İlmi” genel olarak iki ana kısımda ele alınmıştır. Bunlardan biri *İlmü rivâyeti’l-hadîs*, diğeri ise *İlmü dirâyeti’l-hadîs*’tir. *Rivâyetü’l-hadîs*, Hz. Peygamber’e, sahâbe ve tâbiûna nispet edilen söz, fiil, takrir ve sıfatlardan ibaret olan haberlerin *naklini* konu alır. *Dirâyetü’l-hadîs* ise –ki buna *Hadis usûlü* veya *Mustalahu’l-hadîs* de denilir– bir mânâda hadis metodolojisidir. Değişik devirlerde değişik şekillerde tanımları yapılmıştır. Meselâ, hadis tarihinin oluşum ve gelişim dönemlerini içine alan ilk dört asırda bu; hadisleri râvilerinin adalet ve zabt yönünden, senedleri ittisal ve inkıta açısından inceleyen ilim olarak kabul edilmişken, sonraki dönemlerde kabul ve red yönünden râvi ile rivayet edileni inceleyen ilim şeklinde tanımlanmıştır.

Bugün Hadis İlminin alanı teknik birtakım kavramlara indirgenemeyecek kadar genişlemiştir ve “Hadis, artık ne sadece sened, ne yalnızca metin, ne sünnet ne de münhasıran kendisinden hüküm istinbat edilen dinî bir delildir. O, bütün bunları içine alan ve fakat içinde bulunulan zamanı da kapsayan bir “kültür tarihi” alanıdır.⁵⁰ Hadis, İslâm Hukuku (Fıkıh) dışında Kelâm, Tasavvuf ve Tefsir gibi dinî ilimlerin mühim bir kaynağı olmasının yanı sıra, tarih içerisinde Müslüman toplumların ahlâkî tekâmülünde de çok önemli bir etkiye sahip olmuştur. Kur’an-ı Kerîm’de Hz. Peygamber’in bütün Müslümanlar için örnek bir şahsiyet olarak sunulması, tarih boyunca onun söz ve yaşantısına (hadis ve sünnete) büyük bir önem atfedilmesinde etkili olmuştur. Bu durum hadise ilgiyi arttırmış ve neticede zaman içerisinde çok büyük bir hadis külliyyatı ortaya çıkmıştır. Kur’an’da yer alan ilâhî bildirimlerin tüm çağlar boyunca hayatiyet bulması ve canlılığını koruması işbu hadis külliyyatı sayesinde mümkün olabilmıştır. Diğer bir ifade ile hadis ve/ya sünnet, İslâm’ın sürekliliğini ve güncelliğini sağlamış, değişik coğrafyalarda yaşamalarına rağmen bütün Müslüman topluluklar için ortak bir inanç ve düşünce ortamının oluşma-

⁴⁹ Taşköprülüzâde, *Miftâhu’s-seâde ve misbâhu’s-siyâde*, II, 52.

⁵⁰ Özafşar, M. Emin, *Hadis ve Kültür Yazıları*, s. 44.

sını ve farklılıklarına rağmen Müslüman milletlerde olabildiğince uygulama birliği sağlanmasını temin etmiştir.